

УДК 81. 255.4

КУЛЬТУРНІ РОЗБІЖНОСТІ ЕЛЕМЕНТІВ ЛІНГВОПОЕТИКИ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ЯПОНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Резнікова Н.В., асистент
кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів,
Інституту філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті вперше аналізується специфіка відтворення українських культурно маркованих лексем на позначення традиційних образів народнопоетичної лірики на японську мову. Розглядаються питання можливості / неможливості збереження асоціативних зв'язків, національного колориту культурем як їхньої головної характеристики засобами структурно і культурно віддаленої мови.

Ключові слова: лінгвопоетика, асоціативні культурами, колорит, трансляційне перейменування, прагматична адекватність.

В статье впервые анализируется специфика воспроизведения украинских культурно маркированных лексем на японский язык. Рассматриваются вопросы возможности / невозможности сохранения ассоциативных связей, национального колорита культурем как их главной характеристики средствами структурно и культурно отдаленного языка.

Ключевые слова: лингвопоэтика, ассоциативные культурымы, колорит, трансляционное переименование, прагматическая адекватность.

Resnikova N.V. CULTURALLY DIVERGED ELEMENTS IN LINGUOPOETICS AS AN OBJECT OF TRANSLATION (CASE STUDY OF TRANSLATIONS OF TARAS SHEVCHENKO POETRY INTO JAPANESE)

The paper first analyzes the specificity of Ukrainian culturally marked lexicon indicating the traditional images of folk poetry, rendered into Japanese. The possibility / impossibility of preserving their main characteristics – associative links, national coloration by means of structurally and culturally remote language has been considered.

Key words: lingual poetics, associative cross-cultural units, coloration, translational renaming, pragmatic adequacy.

Постановка проблеми. У рамках комунікативно-прагматичного підходу до процесу перекладу ставиться завдання співвіднести перекладений текст не лише з оригіналом, а й зі сприйняттям його читацькою аудиторією, тобто носіями цільової мови. Тим самим перекладацька інтерпретація тісно пов'язується із соціокультурним контекстом, у якому переклад буде функціонувати як «акт культури». Важливим прагматичним компонентом поетичного тексту слід вважати етносоціокультурний аспект, оскільки він впливає на відбір автором емоційно-оцінних та експресивних засобів і відображає культуру того народу, який розмовляє і мислить цією мовою, пронизує твір духом самобутності. Перекладацька трансляція прагматичних типів текстів до іншої культури передбачає адекватну реакцію аудиторії-реципієнта, що можливо за умов урахування стереотипів світогляду й культури носіїв мови-реципієнта. Саме це й зумовлює вибір «перекладацьких і адаптивних стратегій комплементарного харак-

теру» [15, с. 17]. Перекладачі, які належать до інших мовно-культурних спільнот, звісно, будуть обирати різні стратегії при перекладі. Як зазначає В. Комісаров, «за наявності достатньої прагматичної цінності переклад може бути визнаний правильним (адекватним) навіть за суттєвих відхилень від комунікативної рівнозначності оригіналу» [19, с. 222]. Водночас ефективність міжкультурної комунікації, окрім семантичної точності, визначається дотриманням перекладачем усталених у чужомовній культурі норм спілкування, національних традицій та звичаїв. З погляду семіотики культура є наслідком інтерпретації системи знаків, а отже, міжкультурна комунікація є взаємоперекладом знаків різних культур. Явища асиметрії культур у перекладі детально описані Ю. Найдою [46, с. 1964]. Поряд з формальною (відтворення ближче до форми й змісту оригіналу) він виокремлює динамічну еквівалентність, яка ґрунтується на принципі рівнозначного ефекту, зв'язку, який існував між оригінальним текстом і

його читачем, і реалізується у створенні «найближчого природного еквівалента». Цей тип еквівалентності зумовлює всі можливі перетворення оригіналу з орієнтацією на його рецептора, тобто «трансформаційні зміни під час перекладу з культури в культуру» [16, с. 96]. Послідовник Ю. Найди Дж. Бікман зауважує: «Якщо збереження незнайомого об'єкту культури призводить до викривлення чи повної втрати смислу, певна модифікація в перекладі є необхідною» [3, с. 236]. Досліджуючи перекладність поезії, В. Овсянніков доводить існування «універсального предметного коду, який включається в процес інтерпретації у вигляді деяких уявлень, образів, намірів, які обумовлюють єдиний модальний простір всіх культур» [29, с. 172]. Слід сказати, що через стійкі уявлення та стереотипи український та японський культурні простори видаються незіставно далекими, що теоретично унеможлиблює сприйняття неадаптованого перекладу художнього твору. Взаємодія цих двох національних культур, опосередкована перекладачами, завжди є компромісною, особливо для української культури, в умовах якої народився першотвір.

Отже, основне прагматичне завдання перекладача народної (національної) поезії полягає у створенні цільовою мовою твору, який мав би аналогічний художньо-естетичний вплив на одержувача – представника іншої лінгвокультурної спільноти. У роботі ми розглядаємо загальні проблеми інтеркультурної специфіки перекладу на рівні прагматично опосередкованого відтворення культурно маркованих компонентів тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання перекладу української культурно маркованої лексики на європейські мови досліджували Р. Зорівчак, Б. Ажнюк, Ж. Тимошенко, М. Стріха, Р. Ситар, І. Голиборода Ю. Чала (англійська); Т. Кияк, А. Науменко, О. Огуй, К. Невинна (німецька), О. Снежик, Л. Федорова (французька), Н. Корбозерова, А. Серебрянська (іспанська); на азійські мови вивчали Н. Кірносорова (китайська), Я. Кисільова (турецька). Увага цих теоретиків і практиків зосереджена на когнітивній та прагматичній функціях слів, а також їхній ролі у створенні мовних картин світу.

Як бачимо, на сьогодні існує достатня кількість нерозв'язаних питань перекладу українських етнокультурних елементів східними мовами. Отже, це дослідження є спробою

їх комплексно розглянути і, спираючись на досягнення сучасних перекладацьких студій, створити базу для подальших розвідок та досліджень відтворення японською мовою української поезики, а саме лексичних засобів увиразнення.

Постановка завдання. Мета вивчення культурно-прагматичного аспекту перекладу зі структурно й культурно віддаленої мови передбачає вирішення таких часткових завдань:

1) виявити в тексті перекладу найбільш ефективні способи відтворення прагматично значущих елементів тексту, які мають соціокультурне, національне та етнічне забарвлення;

2) визначити причини й закономірності використання саме цих способів у відношенні цілісного прагматичного ефекту твору національної поезії;

3) виділити найбільш релевантні з позиції перекладознавства спільні й відмінні риси мовленнєвої поведінки носіїв української та японської мов, що мають свій вияв у культурно маркованій лексиці;

4) встановити зв'язок між чинниками, що зумовили прагматичну адаптацію, та особливостями рецепції поданого твору в культурі перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття культурно-прагматичного аспекту тексту містить, на нашу думку, два головні взаємопов'язані явища: соціолінгвістичні особливості мовленнєвої комунікації й мовну культуру народу; обидва явища безпосередньо відображені в художньому тексті й складають частину його прагматики. Як відомо, вербальні асоціації, пов'язані з певними мовними елементами, поділяються на індивідуальні та колективні, здебільшого соціально обумовлені. Розглядаючи соціальну роль культури, соціолінгвіст Р. Уордхаф описує її як «знання та навички, якими повинна володіти людина, щоб функціонувати в певному суспільстві» [48, с. 215], а біхевіорист Д. Мацумото – як «систему значень та інформації, яка передається з покоління в покоління» [45, с. 58]. З 500 визначень поняття «культура», наведених розробником методики аналізу мови народної культури О. Хроленком, беремо до уваги, зокрема, такі:

– соціально успадкована сукупність практичних навичок та ідей, що характеризують наш спосіб життя;

– ціннісний відбір, здійснюваний суспільством;

– закріплена методика організації простору, який оточує людину, в розумно-духовний простір [42, с. 36].

Відомо, що «культура як сукупність форм духовного та матеріального буття людей означається передусім засобами мови» [43, с. 53]. У прагматичному розумінні культура має вираження в суб'єктивних специфічних конотаціях і національно-специфічному виокремленні мережі мовних понять («концептуальна картина світу»), а з іншого боку – в неоднакових видах прагматичних контекстів (культурних традицій певного соціуму). У поясненні когнітивної функції перекладу О. Чередниченко наголошує на тому, що саме через переклади «етноспецифічні фрагменти концептуальної картини світу, які відбивають ментальну і культурну своєрідність нації, <...> стають доступними для носіїв інших мов, формуючи периферію їхніх фонових знань» [43, с. 165]. Розглядаючи культурну компетенцію особистості, А. Левицький розмежує в ній власне лінгвістичну та комунікативну й доводить, що врахування культурних відмінностей, різних фонових знань, цінностей і вподобань є необхідною передумовою міжкультурної комунікації [24, с. 23].

Взаємозв'язком культури і мови продиктована специфічна культурна семантика слів, яка особливо актуалізується на рівні інтерпретації тексту. Звідси випливає поняття «національна картина світу», що пояснює взаємозв'язок між структуруванням мови і структуруванням мислення. Одна з відповідей на це питання викладена в теорії лінгвістичної відносності мовознавців та етнологів Е. Сепіра й Б. Уорфа про те, що форма мови детермінує мислення [33, с. 243; 38, с. 156]. Вчені стверджують, що певним чином особистість перебуває під впливом конкретної мови, яка для певного суспільства є засобом вираження концептуальної сфери. Поняття «національно-мовна картина світу» визначене І. Голубовською як «виражені етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу й себе самого в цьому світі» [14, с. 29].

Відомо, що картина світу сприяє тісному зв'язку знань і поведінки людей у суспільстві, є посередником між різними сферами людської культури. Одним із складників кожної національної культури виступає комунікативна поведінка, тобто етнонаціональні особливості спілкування. Розгляд прагматики перекладу у цьому ключі передбачає вивчення

міжкультурної комунікації з метою розуміння культурних розбіжностей народів, їхнього світобачення, менталітету. Тому й важливо розуміти «мовну картину світу» носіїв мови для виявлення специфіки відтворення культурно-прагматичного потенціалу поетичного тексту. При цьому доцільно опиратися на прагматичний аналіз окремих базових культурно-зумовлених концептів. У когнітивному підході, спираючись на праці І. Голубовської, концепт розглядаємо як «концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу» [14, с. 92], а в культурно-лінгвістичному розумінні – як утворення, що інтегрує поняття з метафоричними образами, культурно-історичними асоціаціями, як «основний осередок культури в ментальному світі людини», «згусток культури» (за визначенням Ю. Степанова). У спробі виділити етнокультурну складову культурного концепту увага зосереджується на тому, що «культурні концепти організовуються в етномарковані асоціативно-сміслові мережі» [28, с. 291]. Будь-який акт комунікації є обміном смислами або концептами, а мовні одиниці виступають основним засобом, що забезпечує цей процес. Такі одиниці, «своєрідна семантика яких відображає своєрідність нашої культури» [9, с. 68], містять як фонову-семантичну, так і прагматичну інформацію. У зв'язку зі сказаним вище постає питання: що може в умовах двомовної комунікації завадити адекватному розумінню цієї інформації?

Однією з таких перешкод є, безумовно, *лінгвоетнічний бар'єр*, який містить усе те, що «не дозволяє носієві МП безпосередньо сприймати текст на МО і реагувати на нього таким же чином, як начебто він був би носієм МО» [23, с. 104]. На думку Т. Фесенка, перекладати слід не окремі вербальні форми, а концепти, які за ними стоять [39, с. 3]. Завдання перекладача полягає у тому, щоб, здійснивши належну прагматичну адаптацію (перетворення тексту з урахуванням фонових знань рецептора), максимально подолати лінгвоетнічний бар'єр, установивши тим самим між текстами (висловлюваннями) на МО і МП відношення міжкультурної еквівалентності (тотожності). «Перекладач мусить вирішити, яку частину фонову-культурних знань йому потрібно експлікувати у своєму перекладі <...> з метою передачі всіх специфічних культурних референцій» [27, с. 23]. Е. Гауген зазначає, що найбільшого взаємозв'язку між мовою і культурою слід очікувати саме у сфері лексики, оскільки словни-

ковий склад репрезентує множину значень, тобто, по суті, те, з чого й складається певна культура [41]. У свою чергу, А. Вежбицька виділяє лінгвоспецифічні одиниці, які мають найважливіше значення для певної культури й називає їх «ключовими словами культури» [8, с. 18]. Одиниці соціокультурної категорії, які охоплюють комунікативні способи поведінки людей, Е. Оксаар називає культурами [47, с. 27–28], а В. Воробйов – лінгвокультурами [12, с. 96–117]. «Лінгвокультура поєднує в собі мовний та позамовний зміст, тому її лінгвістичний аналіз сполучається з культурологічним», – стверджує Т. Тамер'ян [36, с. 3]. А. Бухонкіна розглядає культурами з позицій лінгвокультурології як один із засобів відображення семіотичної картини світу й визначає їх як «мовні знаки, що містять культурно значущу інформацію і використовуються для позначення конкретних об'єктів, явищ, подій, вчинків людини і моделей реагування нею на дійсність» [5, с. 47]. В. Гак вважає, що «культура – це сукупність певних знаків, які й утворюють національно-специфічний фон відповідної культурно-мовної спільноти» [13, с. 585]. Як відомо, при міжмовному зіставленні мовних знаків можна встановити схожість і розбіжність за обсягом, змістом і способами вираження культурно значущої інформації в одиницях обох мов. Наявність цих одиниць дає змогу охарактеризувати міжмовну комунікацію як комунікацію міжкультурну. А міжкультурна комунікація, у свою чергу, – «це завжди міжособистісне спілкування, в якому дуже важливе значення має культурне середовище, що формує реципієнтів» [21, с. 164]. Культурологічний підхід розглядає також і органічну взаємодію культур оригіналу та перекладу. Виникнення ситуацій, коли позамовна дійсність, описана в тексті МО, невідома чи незрозуміла іншомовному адресату, зумовлене виконанням мовою своєї кумулятивної функції. Є. Верещагін та В. Костомаров пояснюють її як «відображення, фіксація і збереження в мовних одиницях інформації про досягнену людиною дійсність» [10, с. 7]. У способах номінації певної мови відображена неповторна інтерпретація дійсності, оскільки «слово виступає як образ екстралінгвістичних явищ» [35, с. 139], як «міжкультурний конститuent мовної картини світу» [6, с. 14].

Виходячи з цього, найбільше зацікавлення для нас викликають ті чинники лінгвоетнічного бар'єру, у яких чітко простежується зв'язок мови і культури. Звертаємо увагу на

взаємозв'язок мовного знака та етнічної свідомості через лексичні одиниці та словосполучення, які виступають формальним показником етнокультурної ідентифікації твору, а з нею – й культурологічного фонду народу. Як відомо, саме в лексиці відображаються фрагменти соціального досвіду, зумовленого діяльністю певного народу. Пропонований у нашій розвідці підхід до розгляду лексики з культурним компонентом є кроком до вирішення проблеми збереження національної специфіки у перекладі. Виявлені нами «культурно навантажені мовні одиниці» (термін І. Голубовської) ми кваліфікуємо як культурно марковану лексику і, керуючись висновком Т. Некряч і Ю. Чалої про те, що «культурно марковані знаки найчастіше представляють як предметні концепти, так і непередметні» [27, с. 30], виділяємо в ній підклас культурем асоціативного плану.

Вважаємо за необхідне розглянути переклад в аспектах, пов'язаних зі специфікою когнітивно-тезаурусної організації мовно-культурної спільноти, а саме із системою традиційних образів, символічним вживанням певних денотатів. Збіг тезаурусів читача і автора не завжди можливий навіть за умови, що автор і читач є сучасниками і належать до однієї культури. Якщо ж вони належать до різних культур, завдання набагато ускладнюється, особливо коли читач знайомиться з текстом не в оригіналі, а в перекладі, хоча трапляються випадки актуалізації через мовний знак універсальних для обох культур понять. Відомо, що різні народи асоціюють одні й ті ж самі поняття з різними речами. Це є свідченням індивідуальності та особливого способу образного мислення цих народів. Адже відомо, що естетичну функцію семантики слова визначає також національно-культурний компонент [30]. Водночас кожна культура характеризується специфічними конотативними значеннями слова, що В. Телія називає культурною конотацією, тобто інтерпретацією денотативного й образно мотивованого аспектів значення в категоріях культури [32]. Термінологія на позначення культурно маркованої лексики, а саме номенів матеріальної й духовної культури перебуває в стадії формування, проте виділяється декілька різних термінів. До «слів з культурним компонентом» С. Влахов і С. Флорин зараховують фонові слова, які «зосереджують увагу перекладача на позалінгвістичній стороні значення», «конотативно» пов'язані з реаліями та «викликають у певній соціальної групи гаму асоціацій і почуттів» [11, с. 51–52, 123]. Р. Зорівчак виокремлює «скриті (приховані, потаємні) реалії», тобто

«ті слова, які у міжмовному бінарному зіставленні мають лексичний збіг відповідних номінацій та водночас культурологічну розбіжність» [18, с. 72]. В. Ващенко й А. Поповський визначають «самобутні слова» як «тип своєрідних та специфікованих лексичних одиниць, які вказують на особливі тенденції у розвитку мови» [7, с. 5]. А. Бронська, дослідивши лінгвокраїнознавчий аспект у викладанні української мови як іноземної, виділяє «конотативні слова» як такі, що пов'язані з національною ментальністю [4, с. 43]. Вагомість впливу національно-культурних чинників на семантику окремих слів і, відповідно, фрагментів мовних картин світу підкреслює Ф. Бацевич [2]. Наприклад, українське слово «мужик» у поезії «Косар» перекладене на японську як 百姓, тобто «селянин». Але для українців шевченківської доби це ще і простий чоловік (на противагу панові), а для японців – лише селянин. Характерною рисою країнознавчих знань, на думку О. Чередниченка, є їхня «сталість, «обов'язковість» асоціацій у всіх членів колективу з певним предметом чи темою» [43, с. 220]. Складність сприйняття й відтворення подібної інформації у перекладі пов'язана з тим, що «культурна інформація має здебільшого імпліцитний характер, вона мовби приховується за мовними значеннями» [25, с. 32]. «У художній картині світу, – вважають Т. Некряч і Ю. Чала, – матеріальний рівень допомагає краще представити рівень духовний» [27, с. 127]. Такої ж думки притримується і етнолінгвіст В. Жайворонок, який наголошує на тому, що, «сприймаючи річ передусім як щось фізичне, людина одухотворює її, а через одухотворення речей одухотворює і себе» [17, с. 51]. Лінгвокультуролог М. Яшина стверджує, що зіставлення асоціацій до слова однієї мови та його еквівалента в іншій мові є репрезентативним і результативним методом виявлення і аналізу фонові лексикі [44]. Як бачимо з самого поняття, мається на увазі сукупність уявлень про те, що складає реальний фон, на якому розгортається картина життя іншого народу¹. Термін «фонова лексика» характеризує відношення, які утворюються між одноплановими лексичними одиницями різних мов. Ці мовні одиниці називають елементи побуту і культури, історичної епохи і соціального устрою, державного ладу і фольклору, але створюють культурні асоціації, характерні лише для певного народу і чужі для інших народів. Оскільки такі одиниці є

культурно маркованими, при цьому культурний компонент корелює з їхнім конотативним аспектом, вважаємо за доцільне у своєму дослідженні використання робочого терміна «культурема асоціативного плану». Зіставляючи культурні фони лексем будь-якої пари мов, виявляємо, що лексичні поняття (денотати) еквівалентних слів майже завжди збігаються, а лексичні фони ніколи повністю не збігаються. У цьому й полягає потенційна складність процесу перекладу, оскільки суміщення культурних фонів еквівалентних слів МО і МП породжують культурну інтерференцію (накладання культурних кодів [37, с. 6]), що призводить до комунікативних непорозумінь. Простежимо це на такому прикладі.

Хоч би рута, А то нічого не зійшло! («Н. Костомарову», пер. Е. Фудзії)	せめて一本の 毒草 なりとも生え てくれれば よいものを、 何ひとつ芽ぶ きは しなかった	Semete ippon no dokuso: nari to mo seiete kurereba yoi mono o, Nan hitotsu mebuki wa shinakatta

Перекладач намагався використати **генералізацію** – замінити видове поняття «рута» на родові. Але варіант 毒草 («отруйна трава») є помилковим, та й сам прийом гіпонімічного перейменування тут не виправданий, бо, хоча японським читачам українська символіка (мається на увазі асоціативна культура-символ привабливості, краси *рута*, яку народна уява наділила ще й чародійними властивостями) маловідома, все ж буквальний переклад шляхом транскрипції ルタ технічно можливий. А для забезпечення повної передачі тієї асоціативно-образної фонові інформації, яку автор передбачив для читачів – носіїв культури оригіналу – можна було б скористатися зноскою чи приміткою до тексту, як це узвичаєно при перекладі реалій іншомовної спільноти, або ж застосувати досить дієвий тут прийом комбінованої реномінації, як варіант ルタの愛薬. До речі, відтворюючи асоціативний компонент інших культурем-фітонімів, різні перекладачі вдаються до застосування одного з функціональних аналогів – прийому **транспозиції на конотативному рівні**: барвінок – にちにちくさ – «катарантус» (Е. Фудзії), калина – すいかずら、すいかずらの木 – «жимолость» (Т. Сібуя), сон-трава – 幻の花 – «квітка-примара» (Т. Сібуя), オキナ草 – «трава окіна» (О. Піскунова), крин – 百合 – «лілея» (Е. Фудзії). Відповідні лексеми мають у перекладі інше

¹ У цілому фонова інформація має тенденцію до постійного розширення у зв'язку з дедалі більшими контактами між українським і японським народами та їхніми культурами.

денотативне, але рівноварте (хоч і притаманне іншій лінгвокультурі) конотативне значення, що виходить також і з естетичних уподобань читацької аудиторії, тож є оптимальними з точки зору прагматичної адекватності.

Якщо ситуативний контекст забезпечує аналогічні культурні конотації, символізуючи дещо спільне для обох культур, то прийом генералізації є цілком виправданим.

Та з матері полагану Сорочку зні- мати. («Розрита могила», пер. Е. Фудзії)	母からつぎは ぎだらけのシ ャツを むしりとる	Haha kara tsugi hagi darake no shatsu o Mushiri toru

Звісно, в японській мові відсутні ті етнокультурні смисли (віддзеркалення всесвіту), що закладені у слові «сорочка», проте вираз «полатана сорочка» так само асоціюється зі злиденністю, викликає почуття жалю. Образ досить прозорий і зрозумілий, тож відповідник つぎはぎだらけのシャツ («латаний одяг»), створений за допомогою генералізації, не порушує комунікативної спрямованості оригіналу та не обтяжує вторинний текст. Додамо, що другий компонент シャツ є запозиченням з англійської мови, тому з лексичної точки зору переклад має ще й гібридний характер.

Цікаві рішення знаходять перекладачі для відтворення демінутивного компоненту цієї ж лексеми (яку, втім, за класифікацією Р. Зорівчак можна віднести до структурно-конотативних реалій), котрий в українському фольклорі традиційно викликає позитивні почуття піклування, замилювання, сентиментальності тощо.

Сидить собі коло вікна І в поле дивиться, і шиє Малесеньке сороченя («Марія», пер. Е. Фудзії)	窓辺にひとり 腰かけて 小さな肌着を 縫っています	Mado atari ni hitor ikoshikakete chiisana hadagi o nutteimasu

І княжні своїй маленькій сорочки шила («Княжна», пер. О. Піскунової)	小さな公爵の 娘のために 産着を縫い	Chiisana ko:shaku no musume no tame ni ubugi o nui

Обидва перекладача надали перевагу транспозиції на конотативному рівні. На думку Б. Ажнюка, за цим прийомом стоїть «ціла теоретична проблема – співвідносність асоціативних вражень і асоціативно-сміслових полів у національних мовосприйняттях» [1, с. 72]. Для перекладача нескладно передати поняттєву інформацію певної культури. Але «з соціолінгвістичної точки зору, – зазначає О. Медвідь, – слово при перекладі набуває іншого статусу, тобто розглядається як процес співвіднесення словоформи з певною сукупністю соціокультурного досвіду людини» [26, с. 65]. Маємо змогу виявити, як означені культурно-мовні фрагменти та їхні «соціально-психологічні кореляти» [34] зберігають свою функціональну роль після перенесення до іншої лінгвокультури. Наближена відповідність у конотативному забарвленні слова дає перекладачеві ключ до вибору функціонального відповідника, у першому випадку 小さな肌着 – «маленька сорочка», що адекватно відтворює і настрій оригіналу, його емоційну тональність. У другому – 産着 – «льоля», що передає смисловий компонент з усією гамою його конотацій. У намаганні адекватно передати специфіку першотвору перекладач може «будувати гіпотези щодо тексту оригіналу, досліджувати їх, відхиляти й будувати нові гіпотези» [31]. Розглядаючи переклад як творчий процес, пов'язаний з розумінням особливостей іншомовної культури з одного боку і напрацьованою перекладацькою практикою, з іншого боку, підкреслимо, що вибір перекладацького рішення в подібних випадках зумовлений інтроспективним усвідомленням смислу культури й пов'язаними з нею емоціями².

Експлікація характеристик культурем асоціативного плану особливо помітна в **описовому перекладі**, коли перекладач формує розгорнуте словосполучення, яке розкриває суттєві ознаки явища, позначеного певною лексемою. Доречність уведення в текст перекладу додаткових елементів лінгвокультурної інформації, як вважає М. Ларсон, зумовлена проблемою «достатності» чи «недостатності» смислу для сприйняття висловлювання [22, с. 100–101]. Вирішальне значення тут також має передача концептуальної інформації.

Уквітчала її рястом, Барвінком укрила («Гайдамаки», пер. Т. Сібуя)	青葉若葉で装 われる 花々で埋めつ くされる	Aoba wakaba de yosoowareru Hana bana de umetsukusareru

² Зауважимо, що відтворення демінутивів з точки зору їх словотворчих засобів є ще й лінгвістичною лакуною.

Відтворити народнопоетичний колорит прихованої реалії «ряст», яка символізує життя, відроджуване весною, допомагає опис 青葉若葉 – «молода рання позелень», яка в японському фольклорі може виступати як «сезонна метафора» (кісецукотоба) і має дуже схожу символіку, а отже, стає доступною для осмислення адресатами перекладу. Для створення комунікативної тотожності перекладач долучає елементи інформації, яких бракує, і вдається до потрібних пояснень.

Звертає на себе увагу прийом *калькування*, застосований для відтворення таких фольклорних образів.

А твій барві- ночок хрещатий Заріс богилюю, ждучи Тебе невітчану («Не кидай матері...», пер. Т. Сібуя)	おまえが植え た 十字模様のあ る にちにち草は 雑草のあいだ で 枯れそうにな っている	O-mae ga ueta Ju:ji moyo: no aru nichi nichi gusa wa Zasso: no aida de kareso: ni natte iru

Відаючи належне концептуальній основі народнопісенного образу *хрещатого барвінку* як символу дівочтва, молодості й розквіту та беручи до уваги те, що японцям властиво легко уявити рослину, в якій квітка нагадує хрест і яка росте в усі сторони світу (ще й тому хрещатий), автор формує відповідник 十字模様のあるにちにち草, апелюючи до свідомості свого національного читача. Як зазначає В. Б'ялик, «нову інформацію, отриману з тексту, людина повинна співвіднести як із власною основою знань, так і з внутрішнім уявленням про цей уривок» [6, с. 111]. На тлі загального змісту вірша образ стає інтуїтивно зрозумілим представникам японської лінгвокультури з її строкатою картиною фітонімічного розмаїття (ханакотоба).

А там третій півень заспіває («Гайдамаки», пер. Т. Сібуя)	やがて三番鶏 が 時を告げて鳴 くだろう	Yagate sanban niwatori ga toki o tsugete naku daro:

Використання нумерології у створенні стійких словосполучень властиве багатьом світовим культурам. При цьому за ними закріплюються привнесені смисли, зумовлені тлумаченням певних чисел. Так, число «три», яке є досить «популярним» в українській культурі, перш за все символізує тримірність світу. У японській культурі воно також має позитивне значення й трапляється в складі багатьох понять-шаблонів: сандзе – «три

світи» (минулий, теперішній і майбутній), сансай – «три сили» (небеса, земля, людина) тощо. Птах «півень» в обох культурах – провісник ранку, символ сонця й пробудження. Опоезовані в кобзаревих рядках «треті півні», які співають на світанку, поєднують в собі фольклорний образ і умовний сигнал повстанців-гайдамаків. Утворена на взірць покомпонентна калька 三番鶏 є оптимальним вираженням тієї традиційної концептуальної семантики, яка знаходиться за вербальною формою першотексту, а саме «умовний знак (команда) діяти». Відбувається синтез національних рис першотвору з рисами цільової культури на рівні свідомості.

На думку К. Флекенштейна, калькування «веде до подальшого зближення не лише словника двох мов, а й того своєрідного, внутрішнього, що є в кожній мові» [40, с. 164]. Загальнознане судження про те, що притаманний певній мові спосіб концептуалізації дійсності почасти національно специфічний, а почасти універсальний, наводить на думку, що обидва перекладені вище образи-символи за відповідних контекстуальних умов сприймаються досить органічно й водночас зберігають національний колорит.

Розгляньмо такий приклад.

А в нашого Галайди хата на помості («Гайдамаки», пер. Т. Сібуя)	われらのガラ イダには 立派な家があ る	Warera no Garaida ni wa gippana ie ga aru

Вислів має виразне фольклорне походження: в Україні поміст – ознака заможної хати. На тлі всього твору «після розпачливих рядків епілогу про те, що Україна «навіки заснула», ніби відкривається нова сторінка, нова оптимістична пісня про народних героїв» [20, с. 121]. Прагматично перекладач зосереджений на асоціаціях, пов'язаних із суб'єктивним культурним досвідом, а саме з концептом «домівка». В уяві японців з їхнім прагненням до простоти в архітектурі (що пов'язано і з сейсмічністю їхньої острівної країни) навряд чи спливає заможний будинок на помості, який належить простому селянинові. Тому генералізований *ситуативний відповідник* 立派な家 – «прекрасний дім» як уособлення благодаті, добробуту й незалежності цілком передає життєрадісну тональність оригіналу.

Отже, основним критерієм на шляху до функціонально адекватного перекладу асоціативних культурем виступає асоціативно-семантичний фактор. Перекладачеві необхідно

розрізняти асоціативні семи, які несуть у собі інформацію про додаткові значення, «фони» мовних одиниць, зумовлені специфікою життя носіїв української культури та розвинутою моделлю світу, що живе в їхній свідомості.

Висновки з проведеного дослідження.

Аналіз підходів до відтворення українських культурем асоціативного плану японськими перекладачами дає змогу зробити такі висновки.

Оскільки асоціативні культурами, незважаючи на міжкультурні розбіжності, мають низку спільних ознак, домінантним і найприйнятнішим способом їх відтворення є транспозиція на конотативному рівні.

Зіставлення з оригіналом різних перекладів дає можливість побачити різні підходи до виявлення закладеної в оригінальному тексті імпліцитної інформації та збереження національної своєрідності перекладного тексту. Характер перетворень, які вносяться до тексту з метою передачі його культурної специфічності, може бути різним у кожного перекладача, але сама необхідність перетворень не викликає сумнів.

Ступінь прагматичної адаптації залежить від можливих розбіжностей у розумінні асоціативних культурем представниками різних культур, тобто від співвідношення об'єму і змісту екстралінгвістичних знань рецепторів оригіналу й перекладу. За таких умов перекладач задля усунення лакун асоціативного плану може модифікувати культурно марковані компоненти твору, жертвуючи їхнім референційним значенням. Водночас відтворення їхнього прагматичного потенціалу не допускає порушення морально-етичних, соціокультурних, соціоісторичних детермінант твору. Адже саме так забезпечується адекватність перекладу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розгляді лінгвопрагматичних особливостей відтворення українського культурного компоненту фразеологізмів та паремій, а також узуальних культурем на японську мову в поетичному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ажнюк Б. Чи перекладна реальність? / Б. Ажнюк // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 71–73.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с. (Альма-матер).
3. Бикман Дж. Не искажая слова Божия: принципы перевода и семантического анализа Библии / Дж. Бикман, Дж. Келлоу ; пер. с англ. – СПб. : Ноах, 1994. – 464 с.
4. Бронська А. Лінгвокраїнознавчий аспект у викладанні української мови як іноземної / А. Бронська // Диво-слово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 2000. – № 7. – С. 43–44.
5. Бухонкина А. Типология культурем и их асимметрий в языках разного типа / А. Бухонкина // Романо-германская филология. – Саратов : Изд-во СГУ, 2002. – С. 44–54.
6. Б'ялик В. Міжкультурні конститuentи мовної картини світу у перекладі / В. Б'ялик // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – 2004. – Вип. 7. – Т. VIII. Теорія і практика перекладу. – С. 13–18.
7. Ващенко В. Самобутні тенденції у розвитку мови : [навч. посібник] / В. Ващенко, А. Поповський. – Дніпропетровськ : Видавництво ДДУ, 1995. – 44 с.
8. Вежбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Шмелева. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
9. Верещагин Е. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. Верещагин, В. Костомаров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во МГУ, 1976. – 246 с.
10. Верещагин Е. Лингвострановедческая теория слова / Е. Верещагин, В. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
11. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Р. Валент, 2006. – 448 с.
12. Воробьев В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
13. Гак В. Языковые преобразования / В. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с.
14. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / І. Голубовська. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
15. Демецька В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми : [монографія]. – Херсон : ТИТАН, 2006. – 344 с.
16. Демецька В. Адаптація як поняття перекладознавства й культурології / В. Демецька // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – № 1, Том 2. – С. 96–102.
17. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.
18. Зорівчак Р. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози) / Р. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львівському університеті, 1989. – 216 с.
19. Комиссаров В. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учебник] / В. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 250 с.
20. Костенко Н. Рима в ранній і пізній творчості Шевченка (На матеріалі поем «Гайдамаки» і «Марія») / Н. Костенко // Теорія літератури. Компаративістика. Художній діалог з історією : [наук.-метод. зб.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 204 с.
21. Кузнецова О. Проблемы перевода в контексте межкультурной коммуникации / О. Кузнецова // Лингвистические основы межкультурной коммуникации : сборник материалов международной научной конференции (Нижний Новгород, 20–21 сентября 2007 г.). – Нижний Новгород, 2007. – С. 164–166.
22. Ларсон М. Смысловый перевод / М. Ларсон. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского Университета, 1993. – 453 с.

23. Латышев Л. Перевод: Теория, практика и методика преподавания : [учеб. пособ. для перевод. фак. высш. учеб. заведений] / Л. Латышев. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
24. Левицький А. Теорія міжкультурної комунікації: працюємо самостійно : [навч. посіб.] / А. Левицький. – К. : Логос, 2011. – 127 с. – Укр., англ.
25. Маслова В. Лингвокультурология : [учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
26. Медвідь О. Лінгвістичний модус культурем (на прикладі повісті Івана Франка «Захар Беркут») / О. Медвідь, Я. Ткаченко // Філологічні трактати. – 2015. – Вип. 7, № 3. – С. 64–68.
27. Некряч Т. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі : [монографія] / Т. Некряч, Ю. Чала. – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 194 с.
28. Ніколенко А. Культурний концепт, мовні образи і символ як мова лінгвокультури / А. Ніколенко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – Вип. 23 / відп. ред. Н. Козбозерова. – К. : Логос, 2013. – С. 290–296.
29. Овсянников В. Метаморфозы в переводе поэзии / В. Овсянников // Наукові записки. – Випуск 104 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – 482 с. – С. 169–173.
30. Пилинський М. Мовна норма і стиль / М. Пилинський. – К., 1976. – С. 161–196.
31. Садовский В. Если переводит плохо – лучше не переводит вообще / В. Садовский // Вопросы философии. – 1999. – № 11. – С. 29–33.
32. Семчинський С. Семантична інтерференція мов / С. Семчинський. – К. : Вища школа, 1974. – 256 с.
33. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир ; пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. А. Кибрика. – М. : Изд. группа «Прогресс», 1993. – 654 с.
34. Сорокин Ю. Введение в этнопсихолінгвістику : [учеб. пособие] / Ю. Сорокин ; под ред. С. Борисовой. – Ульяновск : Ульяновский гос. ун-т, 1998. – 138 с.
35. Суродейкіна Т. Поняття мовної картини світу (на матеріалі англомовної концептосфери мистецтва) / Т. Суродейкіна // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наук. праць. – Вип. 2 / [ред. кол.: І. Бунятова, О. Воробйова, В. Козловський та ін.]. – Хмельницький : ХНУ, 2006. – 158 с.
36. Тамерьян Т. Виды национально-культурной лексики как отражение особенностей этнического мышления / Т. Тамерьян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://refdb.ru/look/2361752.html>.
37. Тимачев П. Лингвокультурная интерференция как коммуникативная помеха: На материале английского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / П. Тимачев ; Волгогр. гос. ун-т. – Волгоград, 2005. – 20 с.
38. Уфимцева Н. «Культурные знаки» Л.С. Выготского и гипотеза Сепира-Уорфа / Н. Уфимцева, Ю. Сорокин // Национальная культура и общение. – М., 1977. – С. 156.
39. Фесенко Т. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода / Т. Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2002. – 227 с.
40. Флекенштейн К. О некоторых теоретических проблемах калькирования / К. Флекенштейн // Этимологические исследования по русскому языку. – Вип. 5. – М. : Изд-во МГУ, 1966. – С. 148–172.
41. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в зарубежной лингвистике: Языковые контакты. – Вип. VI. – М. : Прогресс, 1972. – С. 61–81.
42. Хроленко А. Основы лингвокультурологии : [учебное пособие] / А. Хроленко ; под. ред. В. Бондалетова. – 2-е изд. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 184 с.
43. Чередниченко О. Про мову і переклад / О. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
44. Яшина М. Анализ и семантизация культурно маркированной лексики (на материале итальянского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / М. Яшина. – М., 2009. – 21 с.
45. Mapping Expressing Differences Around the World: The Relationship Between Emotional Display Rules and Individualism Versus Collectivism / [D. Matsumoto, H.Y. Seung, G. Fontaine] // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2008. – Vol. 39, № 1. – P. 55–74.
46. Nida E. Toward a Science of Translating / E. Nida. – Leiden, 1964 – 178 p.
47. Oksaar E. Kulturemtheorie: ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung / E. Oksaar. – Göttingen, 1988.
48. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics / R. Wardhaugh. – Madlen (Massachusetts) : Blackwell Publishers, 2000. – 404 p.